

СУЧАСНІ НАУКОВІ АКЦЕНТИ В ІСТОРІОГРАФІЧНИХ РОЗРОБКАХ ІСТОРІЇ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ МИКОЛАЄВА кінця XVIII – початку XX ст.

Проаналізовано дослідницькі напрацювання миколаївських науковців з історії єврейської громади міста. Визначено напрями пошукових робіт: правовий стан євреїв, історія суднобудування, освіти, охорони здоров'я, культурних здобутків та ін. Увага акцентується на визнанні дослідниками вагомого внеску євреїв у соціально-економічний розвиток Миколаєва.

Ключові слова: історіографія, науковий пошук, авторський підхід, єврейська громада.

Проанализированы исследовательские наработки николаевских ученых по истории еврейской общины города. Определены направления поисковых работ: правовое положение евреев, история судостроения, образования, здравоохранения, культурных достижений и др. Внимание акцентируется на признании исследователями весомого вклада евреев в социально-экономическое развитие Николаева.

Ключевые слова: историография, научный поиск, авторский подход, еврейская община.

The article analyzes the Mikolayiv scholars' developments on the Jewish community history of the city. The author determines the directions of prospecting: the legal status of the Jews, the history of shipbuilding, education, health, achievements cultural etc. Special attention is paid to the problem of necessity to recognize the significant contributions of Jews to Mikolayiv socio-economic development.

Keywords: historiography, scientific research, the author's approach, the Jewish community.

Історія єврейського населення Миколаївщини позначається переплетінням багатьох складових, наявність яких прослідковується в соціально-економічному та культурному поступі краю протягом XIX – XXI ст.

Процес усвідомлення науковцями та істориками-аматорами всього розмаїття палітри життєдіяльності євреїв відбувався поступово. У кінці XX ст. з'являються публікації комплексного змісту, завдяки яким починають зникати так звані «білі плями» та відбувається історіографічне осмислення органічної єдності історії євреїв і в регіональному, і в загальноукраїнському просторі. У концептуальному вимірі поставлена проблема висвітлюється у роботах як окремих авторів, так і наукових колективів – О. Козирєва [1], В. Нікітіна [2], І. Федькова,

Л. Цимбал, В. Шкварця [3], які доводять мотиваційні причини заселення Миколаївщини євреями та розглядають їх внесок в економічний розвиток міста.

У кінці XX – на початку XXI ст., унаслідок кропіткої, системної роботи науковців та архівістів, стають відомими широкому загалу документи і матеріали, більшість яких раніше вважалися недоступними для дослідників [4, 5]. Розширення джерельної бази сприяло зростанню зацікавленості до цієї тематики. Стимулювали науковий інтерес і довідникові видання. У енциклопедичному словнику «Миколаївці» (1999 р.) наведена галерея видатних представників єврейської громади. Навіть короткі біографічні відомості переконують у їх наполегливій праці на користь міста [6]. До

конкретизації різних сфер життя єврейської громади залучаються історики-аматори – О. Гриневич [7], Ф. Коган [8] та ін. Їх роботи зорієнтовані на широке коло читачів та мають нарисово-публіцистичний характер.

Безумовної уваги заслуговують роботи Л. Левченко, у яких на підставі значного кола джерел характеризуються відносини керівного складу Миколаєва – військових губернаторів та ін., з єврейською громадою [9-12]. Звернення дослідниці до статистичних матеріалів, що стали дійсною науковою «родзинкою» всіх її робіт, дозволило простежити динаміку багатьох процесів: демографічних змін єврейського населення міста (за окремими десятиріччями); кількість культурно-просвітніх, медичних, релігійних установ, тощо.

Завдяки науковим пошукам Ю. Крючкова [13-16] та А. Соцького [17; 18] (в архівах Санкт-Петербургу) поступово викристалізується та здобуває джерельне підтвердження їх висновок щодо значного внеску представників єврейства у формування суднобудівної бази Миколаєва та будівництво вітрильних кораблів для Чорноморського флоту у першій половині XIX ст. У роботах дослідників обґрунтовано, що реалізація найскладніших завдань у суднобудуванні стала можливою із залученням євреїв підрядників. Введені до наукового обігу матеріали дозволили визначити верфі підприємців-суднобудівників та кількість побудованих на них кораблів

У працях Ю. Крючкова, знаного дослідника історії Миколаєва як центру суднобудування (розробки цієї тематики він здійснив майже 50 років), простежується прагнення відтворити діяльність євреїв підприємців у місті за окремими персоналіями. Запропонований авторський підхід спонукав до визначення власної позиції та її розгорнутої аргументації. Підкреслимо, в наш час, саме такий підхід визнається найголовнішим у дослідженнях. Змістовне наповнення праць Ю. Крючкова переконує – діяльність єврейської громади сприяла як поступу суднобудування, так і економічному процвітанню міста [19-21]. Автор представленої статті повністю згоден [22] із такими висновками Ю. Крючкова та А. Сацького.

Проте, у сучасних наукових роботах іноді з'являються протилежні твердження. Так, російський дослідник В. Шигін вважає, що у 20-ті роки XIX ст. «на кінець періоду командування Чорноморським флотом О. Грейгом на ньому склалася небувало напружена й вибухонебезпечна ситуація, пов'язана з проникненням єврейства у фінансові й господарські флотські справи» [23]. Подібні твердження є кон'юнктурними й некоректними. Починаючи з кінця XIX ст. вони характерні певним науково-публіцистичним працям та періодично з'являються у роботах, що пов'язуються з історією Чорноморського флоту [24]. Акцентування уваги на національній приналежності значної кількості підрядників адміралтейств Чорноморського відомства, без урахування їх конкретного внеску в розвиток Півдня України та регіонального суднобудування в XIX ст., є науково неприйнятним явищем, яке заважає об'єктивному аналізу історичних процесів.

У наш час в Україні з'ясування багатовекторності виробничого, культурного, наукового потенціалу єврейського населення, підіймається на новий рівень. Головною його ознакою стає поява науковців, дослідження яких зосереджуються тільки на історії єврейської спільноти. Найбільш наполегливим та послідовним дослідником названої теми в Миколаєві став В. Щукін. Діяльність єврейського населення як окремих науковий напрям з'являється у колі розробок науковця у 1994 р. [25]. Пошукові роботи В. Щукіна відносилися до періоду XIX – початку XX ст. та мали цілеспрямований характер: правовий стан євреїв; історія освіти, охорони здоров'я, культурних здобутків [26-28]. Перші узагальнюючі підсумки автором викладено у кандидатській дисертації та книзі «Єврейське населення Херсонської губернії в XIX – на початку XX століть» [29]. У названих роботах більше ніж століття історія миколаївської єврейської громади подається у порівняльному співставленні із діяльністю аналогічних громад Одеси, Херсона та інших міст Новоросійського краю. Висвітлення проблеми у такому контексті дозволило прослідкувати специфіку життєдіяльності євреїв Миколаєва та визначити їх роль у

розвитку не тільки міста, а й аграрних регіонів.

Безперервні пошукові роботи В. Щукіна з історії єврейського населення знайшли відображення у 52 друкованих статтях, 11 електронних публікаціях та 3 монографіях. Зasadничими принципами всіх робіт автора потрібно визнати науковість і об'єктивізм.

Серед сучасних наукових розробок Володимира Володимировича вирізняється монографія присвячена темі, що довгий час штучно замовчувалася, а саме – духовно-релігійному життю євреїв Миколаєва [30]. Добра обізнаність В. Щукіна в питаннях міської архітектури дозволила зробити авторську реконструкцію культових споруд, перш за все хоральної синагоги та молитовних будинків. Окрасою книги стали ілюстрації, які завдяки візуалізації єврейських культових споруд допоможуть уявити не тільки сучасникам, а й нащадкам, вже нажаль втрачену, архітектуру старого Миколаєва. Найголовнішим здобутком книги стали просторові біографічні довідки – від генеалогії, до визначення місця у громадському житті – миколаївських казенних рабинів.

Свідченням невичерпності джерельного матеріалу з історії єврейського населення Миколаєва стає не тільки залучення молодих дослідників до його вивчення у XXI ст. [31-33], а й визначення такої проблематики головним пріоритетом наукової роботи на перспективу. Саме історії єврейського населення XIX – початку XX ст. присвячені наукові розробки дослідника нової генерації А. Павлюка. Ретроспекція динаміки демографічних змін єврейського населення у Миколаєві, їх правовий стан та внесок в економічне життя регіону, ось далеко не повний перелік проблем, що підіймаються молодим науковцем у 8 журнальних статтях, 11 публікаціях (у проекті «Николаевская область. Электронная историческая энциклопедия») [34-38].

Відповідальне ставлення А. Павлюка до систематизації, узагальнення архівних та друкованих джерел знайшло відображення у монографії, яка присвячена родині купців-суднобудівників Рафаловичів [39]. У роботі доведено, що діяльність названої родини

сприяла розвитку міста. *«Їх ім'я, – пише А. Павлюк, – повинно зайняти почесне місце в історії Миколаєва»* [39, с. 41].

Історіографічний аналіз робіт А. М. Павлюка дозволяє стверджувати про концептуальну єдність його наукових поглядів з історико-краєзнавчими акцентами В. В. Щукіна щодо визначення місця і ролі єврейського населення у процесі розвитку Миколаєва. Єдність поглядів двох науковців знайшла відображення у фундаментальній праці з історії єврейської общини міста Миколаєва кінця XVIII – початку XX ст. [40] Кількісні параметри книги, над якою В. Щукін та А. Павлюк працювали більше двох років, складають: 352 сторінки, насичених 26 таблицями, 23 додатками, 156 ілюстраціями. Викликає повагу джерельна основа роботи – 333 архівних справи із яких 317 опрацьовано у державному архіві Миколаївської області. Досить суттєві «ексклюзивні» джерела відібрані авторами книги із архівів Херсона, Одеси, Києва та Ізраїлю. Всього дослідниками опрацьовано 586 найменувань джерел та літератури. Фундаментальна основа роботи визначила фактологічну канву дослідження, в якому за хронологічною послідовністю прийняття урядом Російської імперії законів простежено еволюцію державної політики, спрямованої на регулювання життя євреїв Миколаєва (кінця XVIII – початку XX ст.) [40, с. 13-30]; встановлено етапи заселення міста, шляхи формування єврейської общини; доведено, як пишуть автори, що: *«Євреї внесли значний вклад у перетворення Миколаєва у великий промисловий центр у кінці XIX – поч. XX ст.»* [40, с. 101].

Звернемо увагу, що тільки сучасні реалії демократичних процесів в Україні дозволили здійснити у книзі перший, доволі просторовий, неупереджений аналіз релігійного життя євреїв міста. Кількість синагог, молитовних будинків, місце їх розташування, архітектура, крім того, імена, діяльність рабинів, названі та інші питання розкриті в роботі. У книзі розгорнуто панораму культурно-освітнього життя євреїв, які на думку авторів *«...виявляли достатню активність та ініціативу в формуванні своєрідного й оригінального культурно-художнього образу міста Миколаєва»* [40, с. 272].

Науковці представили у роботі повномасштабну, за часом та професійними образами, галерею портретів євреїв міста, що склала майже 1 000 осіб. Авторське ставлення до кожної персоналії, виведеної із історичного забуття, наведено у передмові до книги: «*Ми, – пишуть В. Щукін, А. Павлюк, – масмо надію, що в тих, хто прочитає книгу не залишиться сумніву в тому, наскільки значний внесок зробили євреї у розвиток і розквіт міста*» [40, с. 3]. Звертаючи увагу на безумовну наукову цінність роботи, потрібно підкреслити, що багато з поставлених авторами проблем потребують подальшого дослідження. На майбутнє цілком логічними можуть стати науково-дослідницькі пошуки з

історії єврейського населення Миколаєва у ХХ – поч. ХХІ ст.

Отже, навіть побіжний історіографічний аналіз дозволяє зробити висновок про значну роботу, виконану дослідниками в наш час із метою зібрання й узагальнення інформації, введення до наукового обігу як опублікованих першоджерел, так і архівних матеріалів, що переконливо доводять вагомість ролі єврейського населення в соціально-економічному розвитку міста. У змістовному наповненні майже всіх робіт миколаївських дослідників чільне місце зайняло висвітлення діяльності єврейської громади.

Джерела та література

1. Козирев О.С. Історія єврейського народу. Навчальний посібник / О. С. Козирев, В. П. Шкварець, В. В. Щукін. – Миколаїв, 1994. – 70 с.
2. Никитин В. И. Николаевская хлебная биржа: прошлое и настоящее / В. И. Никитин. – Николаев, 1993.
3. Шкварець В. П. Про розміщення єврейського населення в Україні та її Півдні дореволюційної доби / В. П. Шкварець., І. І. Федьков., Л. М. Цимбал // Єврейське населення Півдня України: історія та сучасність: тези до наукової конференції. – Запоріжжя, 1992. – С. 30-33.
4. Еврейское население на Николаевщине: Документы и материалы / Ред. П. Н. Тригуб. – Николаев, 1996.
5. Еврейское население на Николаевщине: Документы и материалы / Ред. П. Н. Тригуб. Сост. Л. Л. Левченко, Л. И. Огорокова, А. В. Серединский и др. В 2 т. – Николаев : Атолл, 2004.
6. Николаевцы. Энциклопедический словарь (2 000 персоналий, 1 500 портретов и иллюстраций). – Николаев : Возможности Киммерии, 1999. – 374 с.
7. Гриневич Е., Гольденберг М. Еврейское образование в Николаеве в середине XIX – первой половине XX столетий / Е. Гриневич, М. Гольденберг // Шестые Запорожские еврейские чтения. – Запорожье, 2000. – С. 165-172.
8. Коган Ф. Страницы истории еврейской религиозной общины Николаевщины / Ф. Коган // Яхад. – 2003. – № 12-16.
9. Левченко Л. Л. Євреї на терені Миколаївського військового губернаторства у ХІХ ст. / Л. Л. Левченко // Запорожские еврейские чтения. – Запорожье, 1999. – Вып. 3. – С. 17-24.
10. Левченко Л. Л. Судьба евреев в Николаевско-Севастопольском военном губернаторстве в XIX в. / Л. Л. Левченко // Материалы Восьмой Международной Межрегиональной конференции по иудаике. – М., 2001. – С. 39-54.
11. Шевченко Л. Л. Статистичний аналіз національного складу населення Миколаївського Військового губернаторства в ХІХ столітті (за матеріалами офіційної статистики) / Л. Л. Левченко // Наукові праці : Науково-методичний журнал. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. – Т. 17. Вип. 4. Історичні науки. – С. 37-42.
12. Левченко Л. Історія Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства (1805-1900) / Л. Левченко. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. – С. 147-148, 152-156.
13. Крючков Ю. С. Адмирал А. С. Грейг – ученый и кораблестроитель / Ю. С. Крючков // Вопросы истории естествознания и техники. – 1982. – № 2. – С. 80-88.
14. Крючков Ю. С. Спасское адмиралтейство / Ю. С. Крючков // Судостроение. – 1982. – № 1. – С. 68-69.
15. Крючков Ю. С. Спасское адмиралтейство в Николаеве: из истории строительного дела на Украине / Ю. С. Крючков // Очерки истории естествознания и техники. – 1990. – Вып. 38. – С. 72-83.
16. Крючков Ю. С. Список судов Черноморского флота, построенных в Николаеве с 1790 по 1865 гг. / Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження : VI Миколаївська обласна краєзнавча конф. / Ю. С. Крючков. – Миколаїв : Можливості Киммерії, 2006. – С. 108-112.
17. Сацкий А. Г. Подрядное судостроение в Николаеве / А. Г. Сацкий // Судостроение. – 1989. – № 8. – С. 51-53.
18. Сацкий А. Г. Система подрядов Черноморского ведомства / А. Г. Сацкий // IV Миколаївська обласна краєзнавча конференція «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». – Миколаїв, 2002. – С. 59-63.

19. Крючков Ю. С. История Николаева: от основания до наших дней / Ю. С. Крючков. – Николаев : «Возможности Киммерии», 1996. – С. 74-77.
20. Крючков Ю. С. Евреи Николаева / Ю. С. Крючков // Вечерний Николаев. – 2000. – 21 марта.
21. Крючков Ю. С. Вольные подрядчики – судостроители / Ю. С. Крючков // Вечерний Николаев. – 2002. – 13 июля.
22. Рижева Н. Історія суднобудування на теренах України (від давніх часів до новітніх часів) : монографія / Н. Рижева. – К. : ПП Сергійчук М.І., 2008. – 476 с.
23. Шигин В. Потомству в пример / В. Шигин // Морской сборник. – 2005. – № 7. – С. 92.
24. Черноусов А. А. Адмирал М. П. Лазарев. Роль личности в истории России / А. А. Черноусов. – СПб. : Изд-во «Гангут» 2011. – 344 с.
25. Щукін В. В. Історія єврейського народу. Навчальний посібник / О.С. Козирев, В. П. Шкварець, В. В. Щукін. – Миколаїв, 1994. – 70 с.
26. Щукін В. В. Єврейська проблематика у викладанні вітчизняної історії / В. В. Щукін // Трансформація вузівської освіти на рубежі ХХІ століть. Науково-методичний збірник. – Миколаїв, 2001. – С. 40-43.
27. Щукін В. В. Про право поселення та проживання євреїв у м. Миколаєві (ХІХ – поч. ХХ ст.) / В. В. Щукін // Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць. – Одеса, 2001. – Випуск 12. – С. 550-559.
28. Щукін В. В. О правовом положении евреев в Николаеве и Севастополе (кон. XVIII – начало XX вв.) / В. В. Щукін // Материалы девятой Ежегодной Международной Междисциплинарной конференции по иудаике. – Ч. 1. – М., 2002. – С. 192-202.
29. Щукін В. В. Єврейське населення Херсонської губернії в ХІХ – на початку ХХ століть / М. М. Шитюк, В. В. Щукін. – Миколаїв : Вид. Ірини Гудим, 2008.
30. Щукін В. В. Дорога к храму. Еврейские культовые сооружения и религиозные общины в г. Николаеве. Очерк истории / В. В. Щукін. – Николаев : Изд. Шамрай П. Н., 2011. – 96 с.
31. Гузенко Ю. І. Діяльність Миколаївського товариства допомоги бідним євреям на початку ХХ століття / Ю. І. Гузенко // ІІІ Миколаївська обласна краєзнавча конференція. Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. – Миколаїв, 2000. – С. 176-183.
32. Гузенко Ю. І. Становлення і діяльність громадських благодійних об'єднань на Півдні України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. (на матеріалах Херсонської губернії) / Ю. І. Губенко. – Миколаїв : Вид-во «Ліон», 2006.
33. Демчишин К. Еврейская благотворительность Николаева в 1789-1919 гг. / К. Демчишин // Одиннадцатая ежегодная международная конференция по иудаике. Тезисы докладов. Секция «История еврейской благотворительности. К 90-летию Джойнта». – М., 2004. – С. 3-6.
34. Павлюк А. Евреи в экономической жизни Николаева конца XVIII – начала XX вв. (Ремесленники) / А. Павлюк // Материалы девятой ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике. Тезисы. – М., 2002. – С. 329-331.
35. Павлюк А. Виселення Євреїв з Миколаєва згідно з указом Миколи І від 20 вересня 1829 року / А. Павлюк // Південний архів: Історичні науки. Збірник наукових праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. – Вип. 22. – С. 226-232.
36. Павлюк А. Євреї в економіці міста Миколаєва: Хліботоргівля / А. Павлюк // Південний архів. Історичні науки : Збірник наукових праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. – Вип. 23. – С. 247-251.
37. Павлюк А. Євреї в економіці міста Миколаєва: ремісники / А. Павлюк // Південний архів. Історичні науки : Збірник наукових праць. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2008. – Вип. 27. – С. 74-78.
38. Николаевская область. Электронная историческая энциклопедия [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://history.mk.ua>.
39. Павлюк А. Н. Купцы-судостроители Рафаловичи / А. Н. Павлюк – Николаев : Изд-во Ирины Гудым, 2010. – 56 с.
40. Щукін В. В. Земляки. Очерки истории еврейской общины города Николаева (конец XVIII – начало XX вв.) / В. В. Щукін, А. Н. Павлюк / Научный редактор Н. Н. Шитюк. – Николаев : Изд-во Ирины Гудым, 2009. – 352 с.

Рецензенти: Багмет М. О., д.і.н., проф.
Сінкевич Є. Г., д.і.н., проф.